

ISSN 2312 4342

Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

**ФІЛОСОФІЯ І
ПОЛІТОЛОГІЯ
В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ**

Науковий журнал

2015

Випуск 1 (9)

Дніпропетровськ
2015

personnel for highly specialized needs of the knowledge economy, public institution that forms the «human innovation», which provides the development of knowledge economy and harmonizes the development of society in the areas of intangible, spiritual production, focused in the irprofessional work to highest standards of public relations, ethics and culture, historically established in the Ukrainian society.

Further research in this direction should be concentrated around specific issues concerning them modernisation of higher education with the needs of the knowledge economy development in Ukraine

Key words: *knowledge economy, higher education, paradigm, humanism, Economics, intelligence, spirituality, contradictions.*

УДК 161.1+159.955

Дениско П. В.

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії і соціально-політичних дисциплін,
Полтавський національний технічний
університет імені Юрія Кондратюка
(Полтава, Україна), E-mail: denysko@hotmail.com

ДИСКУСІЇ ЩОДО ХАРАКТЕРУ ЗНАННЯ В ДОМЕНАХ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МЕТАФОРИ

Анотація. *Розглянуто різні точки зору на природу доменів концептуальної метафори від 1980-х років і дотепер: обговорено питання абстрактності та конвенційності метафоричних доменів, вплив безпосереднього контексту на домену, різні види доменів і сучасні теорії концептів, що по-різному пояснюють суть доменів. На основі цього проаналізовано головні тенденції розвитку теорії концептуальної метафори останніх десятиліть.*

Ключові слова: *концептуальна метафора, домену концептуальної метафори, концепт, метафорична проекція.*

У теорії концептуальної метафори (когнітивній теорії метафори), яка походить від інтеракційної теорії метафори Айвора А. Річардса і Макса Блека, первинним рівнем існування метафор вважається мислення, а не природна мова, внаслідок чого вивчається специфіка та організація саме концептуальних метафор, а не словесних. Згідно з теорією концептуальної метафори [19, р. 4, 7–10; 20, р. 7–13; 22, р. 206–208], метафора має парадигматичну формулу «А – це Б» і складається із двох різних концептуальних доменів, де один домен використовується для розуміння іншого. Наприклад, як свідчать Джордж Лейкофф і Марк Джонсон [20, р. 46–47], мовні вирази «Він проковтнув книгу», «Це м'ясиста частина тексту», «Нам потрібно трохи часу, аби процідити цю ідею» є зовнішньою маніфестацією концептуальної метафори «ІДЕЇ – ЦЕ ЇЖА», яка існує на рівні людського мислення і впливає на мовлення, поведінку, сприйняття. Зв'язок між двома концептуальними доменами в метафорі має особливу природу, оскільки це проекція елементів чи структурних зв'язків з одного домену («ЇЖА») на інший («ІДЕЇ»), встановлення концептуальної відповідності між цими двома різними доменами знання, покликане витлумачити, пояснити один домен знання в термінах іншого, внаслідок чого домен, на який здійснюється проекція, неодмінно зміниться: він набуде нової структури, нових елементів, щоби певною мірою буде «створений» по-новому. У зв'язку з цим характер метафоричної проекції також можна пояснити як структурування одного домена засобом іншого. Прибічники теорії концептуальної метафори [19, р. 77–86, 91–95; 20, р. 10–13] часто підкреслюють, що в концептуальній метафорі аж ніяк не все знання і не будь-яке знання проектується з одного домену на інший. Це означає, що, по-перше, метафорична проекція завжди є частковою, бо коли б вона була повною, то в такому випадку внаслідок метафоричного процесу два різних концептуальних домену були б цілком еквівалентними і повністю співпадали, однак між ними

насправді виникає зв'язок лише часткового ототожнення. А, по-друге, будь-яке знання не проектується, тому що існують певні обмеження на процес метафоричної проекції, які дослідники концептуальних метафор вивчають під рубрикою «основа метафори». Оскільки метафорична проекція зазвичай здійснюється від предиката («Б») концептуальної метафори до суб'єкта («А»), то в теорії концептуальної метафори суб'єкт метафори називають терміном «домен-ціль» (*target domain*), а предикат – терміном «домен-джерело» (*source domain*), чи просто ціль (мішень) і джерело. Такі терміни не є випадковими, бо говорять і про односпрямованість метафоричного зв'язку, який, як правило, діє від джерела до цілі, але не навпаки, і про те, що концептуальна метафора має свою топологію, а її домени подібні до концептуальних просторів, які складаються із множини взаємопов'язаних концептів.

Отже, доменами в теорії концептуальної метафори вважається певне знання, причому не будь-яке, а радше зв'язне і організоване, що є істотним моментом, адже в протилежному разі говорити про структурування одного концептуального домену в термінах іншого було би безглуздо. Проте, суворо кажучи, визначити домени в концептуальній метафорі просто як концепти неможливо, адже потрібно спиратися на ту чи іншу теорію концептів, а таких теорій від часу появи теорії концептуальної метафори на початку 1980-х виникла ціла низка. Саме тому різні представники теорії концептуальної метафори тлумачать домени по-різному і дискусії стосовно природи знання в доменах метафори не вщухають і досі. Спрощене розуміння домену в метафорі як організованого знання майже нічого не дає, бо сам спосіб організації такого концептуального знання викликає чимало питань і є досить важким для пояснення і якогось однозначного розв'язання. Оскільки навіть у англійській науковій літературі бракує чіткого аналізу різних точок зору на домени метафори, а теорію концептуальної метафори нерідко і самі представниками цієї теорії, і її дослідники спрощено розглядають як цілісність, то мета цієї статті полягає в тому, щоб проаналізувати, яким чином від 1980-х років і дотепер у теорії концептуальної метафори змінювалися погляди на домени метафори, що дає змогу окреслити головні тенденції розвитку цієї теорії в минулому і найближчому майбутньому.

У класичній праці Лейкоффа і Джонсона «Метафори, якими ми живемо» (1980) домени концептуальної метафори були абстрактними й деконтекстуалізованими, тож не дивно, що майже всі приклади американських учених належать до конвенційних, «мертвих» метафор, які є настільки самоочевидними для людей західної культури, що ті навіть не усвідомлюють метафоричний характер мовних виразів, які маніфестують ту чи іншу конвенційну концептуальну метафору. Одержимість Лейкоффа і Джонсона типізованими, усталеними метафорами особливо чітко простежується в їхньому обговоренні систематичного характеру концептуальних метафор [20, р. 7–9], які регулярно впливають на мовні вирази та повсякденні дії людей, а тому зв'язок між концептуальними метафорами з одного боку та мовними виразами й людськими діями з іншого також є систематичним, постійно повторюваним. Через це для Лейкоффа та Джонсона і конвенційні концептуальні метафори утворюють зв'язну систему, кожній конвенційній концептуальній метафорі також відповідає зв'язна система метафоричних мовних виразів. Натомість нові концептуальні метафори, на думку цих американських дослідників [20, р. 54–55], не відіграють особливої та важливої ролі в нашій концептуальній системі, оскільки такі метафори ізольовані та несистематичні, а тому парадоксальним чином саме вони є «мертвими», а конвенційні метафори – це фактично і є ті метафори, якими ми живемо. Виняткова орієнтація на стандартизовані концептуальні метафори, що не змінюються залежно від безпосереднього контексту, та нехтування фундаментальною роллю творчих метафор виявилися одним із найслабших місць теорії концептуальної метафори, на що неодноразово вказували інші дослідники (приміром, С. Глуксберг [16], М. Лезенберг [24]). Однак із часом теорія концептуальної мета-

фори почала змінюватися, аби позбутися згаданого недоліку. Для цього потрібно було визнати ключову роль безпосереднього контексту і важливість онлайн-ового конструювання доменів концептуальної метафори, що зробили в середині 1990-х Жиль Фоконьє і Марк Тернер. Під час застосування теорії концептуальної метафори до візуальних зображень і творів візуальних мистецтв зазначений недолік впадає в око ще більшою мірою, адже, на думку дослідників візуальних метафор [13, р. 463; 18, р. 170], зображенням і візуальним творам притаманний високий рівень конкретності та специфічності, зумовлений особливостями матеріального носія, що його ми сприймаємо зором, і цей фактор істотно впливає на сприйняття і розуміння візуальних метафор з боку глядача. Саме тому теорія концептуальної метафори явним чином потребує модифікації у випадку її застосування до візуальних об'єктів: абстрактні, конвенційні й деконтекстуалізовані домени в ролі компонентів концептуальної метафори мають поступитися місцем більш конкретним, варіативним і ситуативним концептам, які б репрезентували окремі специфічні риси візуальних об'єктів, могли підлаштовуватися під безпосередній контекст (фонову ситуацію), в якому візуальні об'єкти перебувають, а також змінюватися залежно від інтенцій, завдань і досвіду самого глядача.

Аби пов'язати концептуальну метафору з контекстом й акцентувати її евристичний потенціал, психолінгвіст Сем Глуксберг розвинув свою теорію метафори, яка хоча в дечому й подібна до теорії концептуальної метафори (така ж формула метафори, обидва компоненти метафори є розумовими категоріями, між якими виникає асиметричний зв'язок), та все ж помітно відрізняється і має іншу назву – теорія включення в клас, або теорія приписування категорії². Глуксберг критикує Гіббса та інших представників теорії концептуальної метафори за їхню невіправдану орієнтацію на конвенційні метафори і тлумачення значення метафор як усталених концептуальних відповідностей (*mappings*). Для Глуксберга теорія концептуальної метафори не є дією теоретично та емпірично, оскільки ігнорує те, що метафоричне групування двох категорій неодмінно створює нову категорію, а значення метафори залежить від контексту. На його думку [16, р. 44–46, 50–51; 17, р. 11], суть метафори криється в класифікації, адже метафора – це судження із включення в клас, а не встановлення тотожності між двома різними концептами. Через це вчений вводить до вже відомої двополусної формули метафори неозначений артикль, внаслідок чого формула набуває вигляду «X is a Y». Тема (*topic*) і носій (*vehicle*) метафори, «X» та «Y» відповідно, повинні належати до нової категорії, яка створюється *ad hoc*, тобто ситуативно. Нову атрибутивну категорію в метафорі, вважає Глуксберг [16, р. 39–44, 48, 98; 17, р. 10–11], породжує її носій: він є прототипним членом цієї нової категорії і позичає їй своє ім'я. Наприклад, у метафоричному виразі «моя робота – це в'язниця» слово «в'язниця» вживається не буквально, а створює нову, неконвенційну категорію³, яка позначає ситуації, що є неприємними, обмежують людину, з них важко вибратися і т. п. Тема ж метафори (у зазначеному прикладі це «моя робота») також залучається в цю нову функціональну категорію як член, а тому темі приписуються не риси носія, як це відбувається в інтеракційній та концептуальній теоріях метафори, а риси новоствореної категорії, через що тема набуває нових релевантних характеристик. Іншими словами, обидва метафоричні терміни включаються до нової категорії, внаслідок чого між ними встановлюється схожість, яка є продуктом такої категоризації. Тому, як твердять Глуксберг і Кейсар [17, р. 17], головне в розумінні метафори це не розуміння схожості, а розуміння категоризації. При цьому і створення нової атрибутивної категорії в метафорі, і включення до неї теми і носія відбувається лише в конкретному контексті, від

² Class inclusion theory, category-assignment theory

³ Аби уникнути плутанини, пов'язаної з розмежуванням у метафорі категорії-носія і категорії-теми з одного боку та категорії *ad hoc* з іншого, послідовники Глуксберга позначають категорію *ad hoc* зірочкою. Отож у цьому контексті такою категорією будуть В'ЯЗНИЦІ*

якого й залежить, які саме риси будуть приписуватися темі метафори. Це означає, що концептуальні відповідності в метафорі конструюються людьми ситуативно і поспіхом, а тому навіть у конвенційних метафорах, на думку Глуксберга [16, р. 44], контекст керує конструюванням концептів та інтерпретацією.

Ще одна проблема, котра окреслилася в теорії концептуальної метафори 1980-х років, – це відмінність у природі цілі та джерела концептуальної метафори. Повторюючи ідеї Ендрю Ортоні, Лейкофф і Джонсон [20, р. 59, 118] у «Метафорах, якими ми живемо» наполягали, що концептуальний домен, на який здійснюється метафорична проекція, зазвичай є абстрактним, він не має чітких рис, а домен, з якого відбувається проекція, натомість є конкретним, більш чітко визначеним. Така важлива особливість концептуальних метафор дає змогу пояснити асиметричність зв'язку між ціллю і джерелом (які або взагалі неможливо поміняти місцями, або якщо й можливо, то набір проекцій між двома доменами цілком змінюється), а також досягнути специфіку метафоричної проекції, оскільки домен неструктурованого, нечіткого знання потребує впорядкування за допомогою проекції компонентів і зв'язків із домену структурованого знання. Завдяки цьому справді можна зрозуміти, чому ми часто використовуємо метафори тоді, коли маємо потребу в концептуалізації, але при цьому відчуваємо нездатність простих слів репрезентувати такі складні та невизначені явища, як емоції, переживання, абстрактні об'єкти, важкий і нетиповий досвід. Хоча ціль концептуальної метафори нерідко є більш абстрактним концептом, а джерело – більш конкретним, та все ж приклади свідчать про те, що під час метафоричного процесу ми можемо розуміти конкретне в термінах конкретного. Особливо чітко це простежується на прикладі візуальних і мультимодальних метафор, реципієнт яких найчастіше задіює ситуативну, нестабільну категоризацію, яка встановлює метафоричну схожість *ad hoc* і має справу із досить конкретними, нестабільними і тимчасовими концептами, нашвидку сконструйованими спеціально для візуальних чи мультимодальних об'єктів у цьому специфічному контексті. Конкретність обох концептів таких метафор дає змогу пояснити типову для них симетричність зв'язку між ціллю і джерелом, завдяки якій ціль і джерело можна міняти місцями.

«Он зоря покотилась, – то гірка / Покотилась сльозина небесна» [3, с. 48]. Маніфестована у цих рядках Лесі Українки концептуальна метафора «ЗОРИ, ЩО ПАДАЮТЬ, – ЦЕ СЛЬОЗИ» аж ніяк не передбачає структурування абстрактного в термінах конкретного, тим паче, що безпосередній контекст чітко підказує, про які саме зорі йдеться і чому між зорями і сльозами встановлюється метафорична схожість. «Алея – довга і порожня, / старанно вгорнута у ніч. / Каштани. Сотні білих свіч, / а посвітитися – не можна» [2, с. 210]. Метафора Василя Стуса «ЦВІТ КАШТАНІВ – ЦЕ СВІЧКИ» також свідчить про те, що обидва домени метафори можуть бути конкретними, внаслідок чого схожість між ними явно стосується кольору, обрисів і ситуації візуального сприйняття, а не концептуальної структури. Аби врахувати цей момент, теорія концептуальної метафори наприкінці 80-х і на початку 90-х років перебудувалася: такі домени, як у щойнозгаданих метафорах, учені [21, р. 89–96; 22, р. 229–231] тепер почали характеризувати не як концепти, а як ментальні образи, і цей вид метафори на рівні мислення нарекли «образною метафорою» (*image metaphor*). На відміну від тієї концептуальної метафори, де ми проектуємо один концепт на інший, в образних метафорах відбувається проекція і накладення одного ментального образу на інший, завдяки чому встановлюється схожість структури двох різних ментальних образів, як, наприклад, метафорична схожість між жіночою талією і пісочним годинником у поезії Андре Бретона [21, р. 93]. Дослідники називають образну метафору «одноразовою» (*one-shot*) [21, р. 91; 22, р. 229], бо в ній проектується не насичене знання, як у метафорах, де домени є концепти, а лише окремі конкретні деталі ментального образу, через що певна образна метафора може живатися лише в дуже специфічних випадках. Варто за-

значити, що ментальний образ у ролі домена концептуальної метафори, як пишуть Лейкофф і Тернер [21, р. 99], слід чітко відрізнити від образу-схеми (*image-schema*), який часто є джерелом метафори і використовується під час метафоричної проєкції. Образи-схеми – це такі загальні, типізовані просторові структури, як центр–периферія, перед–зад, вгорі–внизу, шлях, контейнер (відгороджений простір) тощо. Хоча у своїй класичній праці 1980 року Лейкофф і Джонсон не вживали термін «образ-схема», а користувалися терміном «орієнтаційні метафори», проте чимало їхніх прикладів концептуальних метафор поза сумнівом мали справу з образами-схемами: «ЩАСТЯ – ЦЕ ПІДНЕСЕННЯ ВГОРУ» («HAPPY IS UP»), «ОЧІ – ЦЕ КОНТЕЙНЕРИ ДЛЯ ЕМОЦІЙ», «ЛЮБОВ – ЦЕ ПОДОРОЖ», «БАГАТСТВО – ЦЕ ПРИХОВАНИЙ ОБ'ЄКТ» і т. д.

На початку статті вже згадувалося про те, що будь-яка теорія концептуальної метафори (цебто метафори, яка існує в людському мисленні) неодмінно мусить користуватися тією чи іншою теорією концептів, а інакше розтлумачити природу доменів концептуальної метафори та суть метафоричної проєкції неможливо. Класична теорія концептів (категорій, понять), яка панувала від Арістотеля до середини ХХ століття і розглядала концепт як вузький і незмінний набір відокремлених одна від одної істотних ознак (див. 23, р. 8–10), які можна перелічити в дефініції, виглядає цілком непридатною для пояснення специфіки метафоричних концептів. Передусім слід врахувати, що класична теорія концептів безнадійно і невідворотно застаріла, адже з часу «родинної схожості» пізнього Людвіга Вітгенштайна і дотепер усі сучасні теорії концептів (теорія прототипів, теорія екземплярів, концепти як міні-теорії, концепт-фрейми і т. д.) різко критикували класичну теорію концептів і виступали як її антитеза. Якщо доменами метафори вважати категорії у традиційному розумінні, яким можна дати чітку дефініцію, то такі особливості концептуальної метафори, як здатність до породження нових значень, концептуальні відповідності між доменами, структурування (проєкція структури), топологічність, залежність від безпосереднього контексту та інтерпретації або взагалі не матимуть сенсу, або будуть не в повній мірі валідними. Вже початково в «Метафорах, якими ми живемо» [20, р. 122–125] чітко виявилася орієнтація теорії концептуальної метафори на теорію прототипів, сформульовану Еліно́р Рош та її колегами в 70-і роки. Згідно з теорією прототипів [25, р. 196–198], для кожної категорії є центральні, найтипівіші члени (прототипи) та периферійні, нетипові члени, через що всі члени категорії не можуть мати однакових спільних рис (атрибутивів). Це означає, що теорія прототипів знаменує подальший розвиток ідеї «родинної схожості». З точки зору прибічників теорії прототипів, члени категорії не є ситуативними і варіативними, оскільки прототипні члени категорії і непрототипні вважатимуться такими в очах більшості людей певної культури. У книзі Лейкоффа і Джонсона домени концептуальної метафори є прототипними випадками, і тому вони фактично деконтекстуалізовані й конвенційні. З часу появи книги Лейкоффа «Жінки, вогонь і небезпечні речі» (1987) домени в метафорі серед представників теорії концептуальної метафори заведено характеризувати як ідеалізовані когнітивні моделі. Лейкофф [1, с. 99–110, 369–370] тлумачить когнітивні моделі як комплексне структуроване ціле, гештальт, у якому всі компоненти (концепти) нерозривно пов'язані і який репрезентує лише центральні, найтипівіші випадки певної категорії. Однак, як уже мовилося, проблема Лейкоффа і його послідовників у тому, що вони майже винятково орієнтовані на дослідження конвенційних, «мертвих» метафор, тому прототипні когнітивні моделі, що мають усталений, конвенційний характер і використовуються зазвичай несвідомо й автоматично, якнайліпше підходять до таких метафор. Для Макса Блека [7, р. 290–291; 8, р. 28] ж було очевидним, що два компоненти концептуальної метафори це аж ніяк не обов'язково яесьь загальне, конвенційне знання, адже тоді розмова про «живі», творчі метафори значною мірою втратила б сенс. Компонентами метафори, на думку Блека, нерідко стають нові, нетривіальні комплекси імплікацій, спеціально

винайдені *ad hoc*. Ось для характеристики таких ситуативних, тимчасових концептів і потрібна якась сучасна складна теорія концептів, про що ми невдовзі поговоримо.

Якщо у 80-х і 90-х роках серед представників теорії концептуальної метафори панувала зацикленість на прототипах та ідеалізованих когнітивних моделях, то з часом прагнення вбачати в доменах метафори лише втілення конвенційності та стереотипності виявилось в орієнтації на термін «фрейм». Від Чарльза Філлмора та Марвіна Мінскі і до сучасного Інтернет-проєкту «FrameNet»⁴ Міжнародного інституту комп'ютерних наук (Берклі, Каліфорнія) термін «фрейм» використовують для позначення особливої концептуальної структури, схожої на скрипт чи сценарій, яка репрезентує подію чи стан справ як певний тип ситуації, в якій задіяні учасники та є реквізит. У такому значенні фрейм – це схематична, стереотипна когнітивна структура, що є системою взаємопов'язаних концептів. Інакше кажучи, фрейм є усталеним, конвенційним пакетом знання, а тому, як правило, більшою чи меншою мірою залежить від культури. Прибічники теорії концептуальної метафори раніше рідко використовували термін «фрейм» у своїх дослідженнях, а стосовно співвідношення фреймів і доменів концептуальної метафори пропонували різні відповіді (див. 27, р. 23). Однак у найновіших працях адепти цієї теорії тепер дедалі частіше визначають домени концептуальної метафори як фрейми. Так, Золтан Кевечеш [19, р. 188–189] прямо ставить знак дорівнює між ідеалізованою когнітивною моделлю і фреймом у метафорі. Карен Салліван [27, р. 23–25] наполягає, що домени метафори – це комбінація різних фреймів, пов'язаних один з одним, а тому в метафорі неодмінно проєктується структура з різних фреймів. А Барбара Данциг'єр та Ів Світсер [10, р. 78–81] хоча й усвідомлюють, що доменами в метафорі може бути не лише фрейм, а й інші види концептуальних просторів, такі як, приміром, образ-схема чи простір онлайн (*online space*), що конструюється поспіхом прямо під час інтерпретації метафори, та все ж твердять, що між концептуальним простором і фреймом не існує різниці [10, р. 78], а тому постійно вживають термін «фрейм» стосовно будь-яких доменів метафори, бо їхня точка зору щодо суті цих доменів фактично збігається з точкою зору К. Салліван [10, р. 18–19]. Данциг'єр і Світсер спираються на теорію концептуальної інтеграції (блендингу) Жилія Фоконьє і Марка Тернера, але при цьому якось забувають, що в цій теорії ментальний простір принципово відрізняється від фрейму, адже ментальний простір конструюється ситуативно й існує лише в робочій пам'яті, внаслідок чого він змінюється разом із розгортанням мислення і мовлення, маючи динамічний характер, а фрейм – це схематичне знання, що міститься в довготривалій пам'яті, а тому фрейм має радше статичну природу і є чітко структурованим. Фоконьє і Тернер [12, р. 40, 102–103] справді бачать зв'язок між ментальними просторами і фреймами, але цей зв'язок виявляється лише в тому, що ментальні простори можуть бути структуровані фреймами, а це аж ніяк не означає, що ми маємо право ототожнити їх, оскільки, врешті, ментальний простір будується з багатьох різних джерел, а також складається із елементів, які не структуровано фреймами. Отже, як бачимо, уникнення терміну «фрейм» у контексті метафори не є безглуздом, адже фрейм у значенні «сценарій» – це лише один вид концептуальної репрезентації серед інших, тому розглядати два домени в концептуальній метафорі тільки як фрейми означає практикувати штучну генералізацію. Очевидно, що фрейми як сценарії лише в частині випадків стають доменами концептуальної метафори.

Потрібно звернути увагу, що останнім часом учені [14, р. 4–9] почали чітко розрізняти два види фреймів: предикативні фрейми (сценарії, скрипти) і концепт-фрейми. Предикативний фрейм – це і є фрейм у звичному тлумаченні, про яке тільки-но йшлося, а концепт-фрейм дослідники пояснюють по-іншому, спираючись на ідеї американського психолога Лоренса В. Барсалоу [4; 5] початку 90-х років. Концепт-фрейм має іншу структуру, оскільки репрезентує атрибути і значення

⁴ <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/>

(*values* – види атрибутів) певної сутності, які потенційно необмежені в кількості й можуть бути винайдені *ad hoc*, бо індивід здатен безкінечно розширювати концепт-фрейм у будь-якому зручному для себе напрямі, а це свідчить, що концепт-фрейми є «високогенеративними механізмами» [5, р. 63], здатними містити сотні й тисячі концептів у своєму полі. А головне те, що, згідно з Барсалоу [5, р. 34–35], концепт-фрейм (на відміну від стереотипного фрейму-сценарію) є гнучким і динамічним, оскільки залежно від контексту, завдань і досвіду суб'єкт сам зазвичай обирає, які атрибути і значення включати в концепт-фрейм, а які – ні. Наприкінці 80-х і на початку 90-х Барсалоу був одним із провідних учених, які почали розвивати ідеї стосовно нестабільної, ситуативної природи концептів. Для Барсалоу [4, р. 136; 5, р. 21, 35, 67; 6, р. 101, 116–129] концепти – це тимчасові конструкції в робочій пам'яті, які прив'язані до наявної конкретної ситуації і тому змінюються залежно від контексту, завдань і досвіду індивіда. Іншими словами, концепти вбудовані в архітектуру людського сприйняття і робочої пам'яті, що й перетворює їх на динамічні та залежні від безпосереднього контексту конструкції. Однак варіативність концептів, згідно з Барсалоу, не є нічим не обмеженою, бо концепти ситуативно конструюються в робочій пам'яті на основі інформації, яку постачає сприйняття, та інформації з довготривалої пам'яті. Тобто певний концепт, що його суб'єкт накладає на свій перцепт у конкретній ситуації, є водночас і константним, і варіативним. Ці ж ідеї Барсалоу продовжує розвивати і в роботах останніх років, спираючись на теорії перцептивної симуляції та сучасні дослідження дзеркальних нейронів.

Спеціалісти з теорії метафори досить швидко зрозуміли, що ідеї Барсалоу стосовно природи концептів можна інкорпорувати в теорію концептуальної метафори для того, аби пояснити специфіку нових, поетичних метафор, а також продемонструвати певну штучність поділу на «живі» та «мертві» метафори. Одним із перших таку спробу зробив Реймонд В. Гіббс, який у праці «Поетика розуму» (1994) [15, р. 52–54, 78] погодився з ідеями Барсалоу щодо концептів як тимчасових конструкцій у робочій пам'яті, а також дійшов висновку, що деякі нові метафори ми розуміємо, не зазнаючи впливу заздалегідь наявних концептуальних метафор [15, р. 263], оскільки нові словесні метафори можуть створювати нові проєкції між різними концептуальними доменами, хоча по суті відмінність між конвенційними метафорами та новими не є чіткою, бо нові словесні метафори нерідко ґрунтуються на вже наявних метафоричних проєкціях із довготривалої пам'яті [15, р. 252], а в на перший погляд конвенційних метафорах може здійснюватися тимчасова неконвенційна проєкція. Також Сем Глуксберг [16; 17] зробив теорію концептів Барсалоу невід'ємною частиною своєї теорії метафори, адже ідеї Барсалоу якнайліпше пояснювали необхідність створення категорії *de novo* під час метафоричного процесу. Послідовники Глуксберга, що продовжують розвивати його підхід до метафори (це передусім Р. Карстон [9] та Д. Спербер і Д. Вілсон [26], котрі репрезентують т. зв. теорію релевантності), теж інтегрують ідеї Барсалоу до своїх міркувань, часто його цитуючи.

Як бачимо, ідеї Барсалоу, поза сумнівом, мають важливе значення для теорії метафори, а його тлумачення концептів як гнучких і динамічних комплексів, що конструюються *ad hoc*, можуть бути переконливою альтернативою абстрактним, деконтекстуалізованим і конвенційним доменам у концептуальній метафорі Лейкоффа і Джонсона, на що вже звертав увагу Міхал Лезенберг [24, р. 283–288]. Однак найважливішою недавньою зміною в поглядах на домени концептуальної метафори та інші її важливі характеристики слід вважати теорію концептуального блендингу Фоконьє і Тернера [11; 12]. На думку цих учених, в основі творчого мислення, яким користуються всі люди у своєму повсякденному житті, міститься одна й та ж розумова операція – концептуальна інтеграція, або концептуальний блендинг. Одним із важливих проявів цієї операції, певна річ, є концептуальна метафора, проте дія концептуального блендингу в метафорі, як і в будь-якому іншому випадку, полягає у

створенні цілої складної мережі концептуальної інтеграції. Це означає, що концептуальна метафора насправді має не біполярну структуру (домен-ціль і домен-джерело, між якими й відбувається пряма проекція), як вважалося раніше в концептуальній теорії, а складається щонайменше із чотирьох ментальних просторів і багатьох проекцій між цими просторами. Такими чотирма просторами, згідно з Фоконьє і Тернером [12, р. 40–44], є два вхідних простори (*input spaces*), один загальний простір (*generic space*) як те спільне, що мають вхідні простори, і один змішаний простір (*blended space*), чи «бленд», на який вибірково проектується елементи, зв'язки, проекції та фрейми із двох вхідних просторів. При цьому бленд не просто має нову структуру і нові елементи, породжуючи в нас глобальний інсайт і нові значення: все, що у бленді творчо змішується і зазнає компресії, проектується назад у вхідні простори, а тому концептуальний блендинг, як твердять учені [12, р. 49], – це по суті постійний процес конструювання ментальних просторів, об'єднаних мережею інтеграції, коли в будь-який момент кожен простір може змінитися. Тому розробка певного бленду може відбуватися потенційно нескінченно і чи не з кожного бленду можна побудувати наступний бленд. Це неабияк контрастує із односпрямованістю метафоричної проекції в попередній теорії концептуальної метафори, де в результаті такої проекції лише концепт-ціль змінювався, а концепт-джерело лишався незмінним.

Слід також зауважити, що у Фоконьє і Тернера [12, р. 40, 102–105] ментальні простори як компоненти мережі концептуальної інтеграції і, отже, компоненти концептуальної метафори, тлумачаться не так, як домени в попередній традиції. На противагу абстрактним, деконтекстуалізованим і конвенційним доменам, ментальні простори – це невеликі, специфічні концептуальні пакети, що конструюються в момент, коли ми думаємо чи говоримо (цебто створюються онлайн) з метою ситуативного розуміння чи дії. Як і концепти в Барсалоу, ментальні простори діють у робочій пам'яті, динамічно змінюються і будуються з різних джерел – безпосереднього сприйняття, структурованого знання із довготривалої пам'яті (концептуальних доменів, фреймів) тощо. Тому коли Фоконьє і Тернер беруться до аналізу метафоричних мереж інтеграції, то вони демонструють, наскільки в різних ситуаціях і випадках мережа інтеграції конструюється по-різному і навіть для одного і того ж мовного виразу концептуальний блендинг також можна реалізовувати по-різному. Так, у своїй інтерпретації концептуальних відповідностей між часом і простором, які начебто є втіленням концептуальної метафори «ЧАС – ЦЕ ПРОСТІР», дослідники [11, р. 59–64] акцентують відмінності у створенні метафоричної мережі інтеграції на прикладі таких виразів, як «Пам'ятай, що відвідини твоїх батьків швидше проходять для мене, ніж для тебе», «П'ятниця завжди проходить швидше, ніж понеділок», «Хвилини проходять швидше, ніж години», «Куди зникли всі ті роки?» і т. д.

Таким чином, від 1980-х років і дотепер тлумачення доменів концептуальної метафори змінювалося, і в цих змінах можна добачити чіткі тенденції. Якщо початково в «Метафорах, якими ми живемо» Лейкоффа і Джонсона домени метафори розглядалися як абстрактні, конвенційні та деконтекстуалізовані, то згодом у теорії концептуальної метафори дедалі сильнішою виявилася тенденція вважати компонентами метафори, яка існує в мисленні, більш конкретні концепти, що створюються суб'єктом ситуативно і залежать від безпосереднього контексту та від досвіду і завдань суб'єкта. Така тенденція знайшла також у тому, що поступово дослідники почали розрізняти різні види доменів (окрім концептів та ідеалізованих когнітивних моделей, доменами можуть бути ментальні образи, образи-схеми, фрейми), а також відмовлятися від терміну «домен» як такого, що позначає компоненти концептуальної метафори, як це бачимо в теорії концептуального блендингу Фоконьє і Тернера, де компонентами метафоричної мережі інтеграції вважаються ментальні простори, які за всіма параметрами відрізняються від доменів у традиційному розумінні. Отже, можна припустити, що домінування тенденції до ситуативного

конструювання онлайн більш специфічних компонентів концептуальної метафори існуватиме і в найближчому майбутньому теорії концептуальної метафори.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
2. Стус В. Палімпсест. Вибране / В. Стус. – К. : Факт, 2003. – 432 с.
3. Українка Л. Поезії. Поєми / Л. Українка. – К. : Дніпро, 1989. – 501 с.
4. Barsalou L.W. Components of conceptual representation: From feature lists to recursive frames / L. W. Barsalou, C. R. Hale // *Categories and Concepts: Theoretical Views and Inductive Data Analysis* / [edited by I. Van Mechelen et al]. – San Diego, CA : Academic Press, 1993. – P. 97–144.
5. Barsalou L. W. Frames, concepts, and conceptual fields / L. W. Barsalou // *Frames, Fields, and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization* / [edited by Adrienne Lehrer and Eva F. Kittay]. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1992. – P. 21–74.
6. Barsalou L. W. The instability of graded structure: implications for the nature of concepts / L. W. Barsalou // *Concepts and Conceptual Development: Ecological and Intellectual Factors in Categorization* / [edited by Ulric Neisser]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – P. 101–140.
7. Black M. Metaphor / M. Black // *Proceedings of the Aristotelian Society*. – 1954–1955. – Vol. 55. – P. 273–294.
8. Black M. More about metaphor / M. Black // *Metaphor and Thought*. 2nd edition / [edited by Andrew Ortony]. – New York, NY : Cambridge University Press, 1993. – P. 19–41.
9. Carston R. Lexical pragmatics, ad hoc concepts and metaphor: A Relevance Theory perspective / R. Carston // *Italian Journal of Linguistics*. – 2010. – Vol. 22, No. 1. – P. 153–180.
10. Dancygier B. *Figurative Language* / B. Dancygier, E. Sweetser. – Cambridge : Cambridge University Press, 2014. – 244 p.
11. Fauconnier G. Rethinking metaphor / G. Fauconnier, M. Turner // *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought* / [edited by Raymond W. Gibbs, Jr]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – P. 53–66.
12. Fauconnier G. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities* / G. Fauconnier, M. Turner. – New York, NY : Basic Books, 2002. – 442 p.
13. Forceville C. Metaphor in pictures and multimodal representations / C. Forceville // *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought* / [edited by Raymond W. Gibbs, Jr]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – P. 462–482.
14. Gamerschlag T. General introduction / T. Gamerschlag, D. Gerland, R. Osswald, W. Petersen // *Frames and Concept Types: Applications in Language and Philosophy* / [edited by Thomas Gamerschlag et al]. – Dordrecht : Springer, 2014. – P. 3–21.
15. Gibbs R. W. *The Poetics of Mind. Figurative Thought, Language, and Understanding* / R. W. Gibbs. – New York, NY : Cambridge University Press, 1994. – 528 p.
16. Glucksberg S. *Understanding Figurative Language: From Metaphors to Idioms* / S. Glucksberg. – New York, NY : Oxford University Press, 2001. – 136 p.
17. Glucksberg S. Understanding metaphorical comparisons: beyond similarity / S. Glucksberg, B. Keysar // *Psychological Review*. – 1990. – Vol. 97, No. 1. – P. 3–18.
18. Kaplan S. Visual metaphors in print advertising for fashion products / S. Kaplan // *Handbook of Visual Communication Research: Theory, Methods, and Media* / [edited by Ken Smith et al]. – Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2005. – P. 167–177.
19. Kövecses Z. *Metaphor. A Practical Introduction*. 2nd edition / Z. Kövecses. – New York, NY : Oxford University Press, 2010. – 376 p.
20. Lakoff G. *Metaphors We Live By* / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago, IL : University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
21. Lakoff G. More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor / G. Lakoff, M. Turner. – Chicago, IL : University of Chicago Press, 1989. – 230 p.
22. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor / G. Lakoff // *Metaphor and Thought*. 2nd edition / [edited by Andrew Ortony]. – New York, NY : Cambridge University Press, 1993. – P. 202–251.
23. Laurence S. Concepts and cognitive science / S. Laurence, E. Margolis // *Concepts: Core Readings* / [edited by Eric Margolis and Stephen Laurence]. – Cambridge, MA : MIT Press, 1999. – P. 3–81.

24. Leezenberg M. Contexts of Metaphor / M. Leezenberg. – Oxford : Elsevier, 2001. – 322 p.
25. Rosch E. Principles of categorization / E. Rosch // *Concepts: Core Readings* / [edited by Eric Margolis and Stephen Laurence]. – Cambridge, MA : MIT Press, 1999. – P. 189–206.
26. Sperber D. A deflationary account of metaphors / D. Sperber, D. Wilson // *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought* / [edited by Raymond W. Gibbs, Jr]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – P. 84–105.
27. Sullivan K. Frames and Constructions in Metaphoric Language / K. Sullivan. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2013. – 186 p.

REFERENCES:

1. Lakoff Dzh. Zhenshchiny, ogon' i opasnye veshchi. Chto kategorii yazyka govoryat nam o myshlenii [Fire and Dangerous Things. That language categories tell us about thinking]. – M. : Yazyki slavyanskoy kul'tury, 2004. – 792 s.
2. Stus V. Palimpsest. Vybrane [Palimpsest. Favorites]. – K. : Fakt, 2003. – 432 s.
3. Ukrainka L. Poezii. Poemy [Poetry. Poems]. – K. : Dnipro, 1989. – 501 s.
4. Barsalou L. W., Hale C. R. Components of conceptual representation: From feature lists to recursive frames, *Categories and Concepts: Theoretical Views and Inductive Data Analysis*, edited by I. Van Mechelen et al. – San Diego, CA : Academic Press, 1993. – P. 97–144.
5. Barsalou L. W. Frames, concepts, and conceptual fields, *Frames, Fields, and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization*, edited by Adrienne Lehrer and Eva F. Kittay. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1992. – P. 21–74.
6. Barsalou L. W. The instability of graded structure: implications for the nature of concepts, *Concepts and Conceptual Development: Ecological and Intellectual Factors in Categorization*, edited by Ulric Neisser. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – P. 101–140.
7. Black M. Metaphor, *Proceedings of the Aristotelian Society*. – 1954–1955. – Vol. 55. – P. 273–294.
8. Black M. More about metaphor, *Metaphor and Thought*. 2nd edition, edited by Andrew Ortony. – New York, NY : Cambridge University Press, 1993. – P. 19–41.
9. Carston R. Lexical pragmatics, ad hoc concepts and metaphor: A Relevance Theory perspective, *Italian Journal of Linguistics*. – 2010. – Vol. 22, No. 1. – P. 153–180.
10. Dancygier B., Sweetser E. *Figurative Language* – Cambridge : Cambridge University Press, 2014. – 244 p.
11. Fauconnier G., Turner M. Rethinking metaphor, *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, edited by Raymond W. Gibbs, Jr. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – P. 53–66.
12. Fauconnier G., Turner M. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. – New York, NY : Basic Books, 2002. – 442 p.
13. Forceville C. Metaphor in pictures and multimodal representations, *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, edited by Raymond W. Gibbs, Jr. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – P. 462–482.
14. Gamerschlag T., Gerland D., Osswald R., Petersen W. General introduction, *Frames and Concept Types: Applications in Language and Philosophy*, edited by Thomas Gamerschlag et al. – Dordrecht : Springer, 2014. – P. 3–21.
15. Gibbs R. W. *The Poetics of Mind. Figurative Thought, Language, and Understanding*. – New York, NY : Cambridge University Press, 1994. – 528 p.
16. Glucksberg S. *Understanding Figurative Language: From Metaphors to Idioms*. – New York, NY : Oxford University Press, 2001. – 136 p.
17. Glucksberg S., Keysar B. Understanding metaphorical comparisons: beyond similarity, *Psychological Review*. – 1990. – Vol. 97, No. 1. – P. 3–18.
18. Kaplan S. Visual metaphors in print advertising for fashion products, *Handbook of Visual Communication Research: Theory, Methods, and Media*, edited by Ken Smith et al. – Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2005. – P. 167–177.
19. Kövecses Z. *Metaphor. A Practical Introduction*. 2nd edition. – New York, NY : Oxford University Press, 2010. – 376 p.
20. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago, IL : University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
21. Lakoff G., Turner M. More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor. – Chicago, IL : University of Chicago Press, 1989. – 230 p.
22. Lakoff G. *The contemporary theory of metaphor, Metaphor and Thought*. 2nd edition,

edited by Andrew Ortony. – New York, NY : Cambridge University Press, 1993. – P. 202–251.

23. Laurence S., Margolis E. Concepts and cognitive science, Concepts: Core Readings, edited by Eric Margolis and Stephen Laurence. – Cambridge, MA : MIT Press, 1999. – P. 3–81.

24. Leezenberg M. Contexts of Metaphor. – Oxford : Elsevier, 2001. – 322 p.

25. Rosch E. Principles of categorization, Concepts: Core Readings, edited by Eric Margolis and Stephen Laurence. – Cambridge, MA : MIT Press, 1999. – P. 189–206.

26. Sperber D., Wilson D. A deflationary account of metaphors, The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought, edited by Raymond W. Gibbs, Jr. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – P. 84–105.

27. Sullivan K. Frames and Constructions in Metaphoric Language. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2013. – 186 p.

Дениско П. В., кандидат философских наук, доцент кафедры философии и социально-политических дисциплин, Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратиюка (Полтава, Украина), E-mail: denysko@hotmail.com.

Дискусии о характере знания в доменах концептуальной метафоры.

Аннотация. Рассматриваются различные точки зрения на природу доменов концептуальной метафоры, начиная с 1980-х годов и до настоящего времени. Обсуждаются вопросы абстрактности и конвенциональности метафорических доменов, влияние непосредственного контекста на домены, виды доменов и современные теории концептов, по-разному объясняющие суть доменов. На основании этого анализируются главные тенденции развития теории концептуальной метафоры последних десятилетий.

Ключевые слова: концептуальная метафора, домены концептуальной метафоры, концепт, метафорическая проекция.

Denysko P., PhD in Philosophical Sciences, associate professor in the Department of Philosophy, Social and Political Studies, Poltava National Technical Yurii Kondratiuk University (Poltava, Ukraine), E-mail: denysko@hotmail.com.

Debate on the nature of knowledge in the domains of conceptual metaphor.

Abstract. The article studies various theoretical approaches to the domains of conceptual metaphor from the 1980s until now. In the conceptual metaphor theory, domains are coherent and organized knowledge, but the nature of its organization is difficult to understand. The classical theory of concepts (categories), which suggests that concepts are small and fixed lists of defining and independent properties, is unable to explain the nature of metaphorical domains, because the main ideas of this theory contradict the basic features of conceptual metaphor, such as mapping of conceptual structure, conceptual correspondences between domains, creation of new meanings, etc. In "Metaphors We Live By" (1980) G. Lakoff and M. Johnson claimed that conceptual domains in metaphor are abstract, decontextualized and conventional. That is why novel metaphors, from their point of view, are isolated, unsystematic and play no important role in our conceptual system. This was the weakest point in early conceptual metaphor theory. Traditionally, the advocates of conceptual metaphor theory applied the prototype theory of concepts to metaphorical concepts. According to this theory, concepts are stable and conventional entities. S. Glucksberg (an opponent of conceptual metaphor theory) and R. W. Gibbs (a supporter of conceptual metaphor theory) were the first who tried to embed metaphorical categories in their immediate context and emphasize the significance of unstable, dynamic concepts in metaphorical process. Both of them used ideas of L. W. Barsalou about concepts, for whom concepts are temporary constructions in working memory that are tied to specific immediate context and can vary depending on context, tasks and subject's experience. Thus, we identify in the history of conceptual metaphor theory a clear tendency towards interpreting metaphorical domains as flexible and dynamic concepts. Another strong tendency in this theory is oriented towards different types of domains, among which scholars distinguish not only abstract concepts (as it was before the 1990s) but also concrete mental images and image-schemas. Both of these tendencies are distinctly present in metaphorical integration networks coined by G. Fauconnier and M. Turner.

Key words: conceptual metaphor, domains of conceptual metaphor, concept, metaphorical mapping.